

Healthy Lifestyle and Sport in Educational Institutions
Здравословен начин на живот и спорт в образователните институции

СПОРТЪТ КАТО ФАКТОР ЗА ПРЕВЕНЦИЯ НА АГРЕСИЯТА И НАСИЛИЕТО В УЧИЛИЩЕ

Татяна Янчева

Национална спортна академия „Васил Левски“ – София

Резюме. Статията разглежда тенденцията за нарастване на насилието сред младите хора. Посочена е необходимостта от прилагане на комплексен научен подход при определени нарушения от социалните норми, както и по отношение на проблема за сигурността в училище. Анализирани са факторите, детерминиращи поведението на различни групи млади хора, както и механизмите, стоящи в основата на това поведение.

Keywords: arousal, hooliganism, behavior, security, complex approach

Актуалната ситуация през последното десетилетие в България ни изправя пред една особено негативна тенденция – нарастване на относителния дял на поведенчески прояви, свързани с агресия и насилие в детска и младежка възраст. Все по-често сме свидетели на различни форми на агресивни прояви, тормоз и насилие сред подрастващите. Подложени на остри нападки и обвинения, от неконтролирана емоционалност до морален упадък, подобни поведенчески прояви се превръщат в своеобразен фокус на обществените нагласи, настроения и интереси. И това е естествено, след като става въпрос за най-ценния ресурс на страната – децата.

Статистиките отбелязват значимо нарастване на насилието сред децата и младите хора (Stamatov, 2008).

Редица институции и организации работят за ограничаването му, за осигуряване на безопасността както на отделния ученик, учител, така и на различни групи, участващи по определен начин в подобни прояви. Ефективното справяне с този проблем изисква неговото добро познаване – същност, механизми, фактори, поведенчески изяви и т.н. Овластяването му предполага не толкова борба със следствията, а добра превенция и ефективно справяне с причините и предпоставките, стоящи в основата му.

Преобладаващата част от публикациите, свързани с агресията и насилието в училище, са насочени към неговите детерминанти, проявления, следствия, превенция.

Проблемът може да се разглежда и в по-широк контекст не само като реализирано действие, а и като потенциална заплаха, доколкото то може да не е свързано непременно с осъществено агресивно действие или поведение, а по-скоро да включва готовност към агресия, латентна склонност към насилие, поведение „на ръба“ (Zhelev, 2001).

Авторите не са единодушни в търсене на движещите сили на асоциалното поведение както по отношение на използваните подходи, така и в интерпретацията на причините, които го обуславят.

За успешното решаване на сложните комплексни и многофакторно обусловени проблеми на развитието и възпитанието на личността през периода на детството и юношеството, особено в случаите, когато са налице определени нарушения на социалните норми, е необходимо да се приложи комплексен научен подход. Той би трябвало да се приложи и по отношение на проблема за **сигурността в училище**.

Все още дефинирането на понятието сигурност и неговите механизми е трудно и нееднозначно. Съществува значително многообразие на дефинициите, конкретизиращи и изясняващи понятието „сигурност“. **Сигурността** най-общо се определя като **степен на съпротивление или предпазване от вреда**. Терминът сигурност се прилага към всичко, което е ценно и в същото време е уязвимо. „Сигурността е функционалното състояние на дадена система, което осигурява неутрализирането и противодействието и на външни и вътрешни фактори, оказващи влияние или можещи да въздействат деструктивно на системата (влошаване на организационното състояние на системата или невъзможност за нейното функциониране и развитие)“ (Уикипедия), състояние на отделния индивид или група от хора, което се характеризира с „категоричност, увереност, безгрижност, липса на тревожност, безопасност и защитеност (Simeonov & Petkov, 2008). На личностно ниво **потребността от сигурност се разглежда като фундаментална мотивация** (Velichkov & Radoslavova, 2005). А. Величков и С. Василева (1997) я определят като „**подбуда за осигуряване и запазване на всички ресурси, които ограничават и защитават човека от неблагоприятните въздействия на природната среда**“ като по този начин тя се явява важна предпоставка за саморегулация на поведението (Velichkov & Vassileva, 1997).

Осигуряването на сигурността в училище изисква много добър анализ на факторите, детерминиращи поведението на различни групи млади хора, както и механизмите, стоящи в основата на това поведение.

Ключови въпроси:

Кои са движещите сили в поведението на учениците?

Кои са факторите, които предизвикват агресивни прояви у тях?

Какви са техните личностни особености?

Можем ли да осъществим адекватна превенция на агресията и насилието в училище, а и извън него?

Това проблем на училището ли е, или на обществото?

Може ли спортът да бъде алтернатива?

В настоящия доклад акцентът е доколко спортът се явява алтернатива на агресията и насилието в училище.

Спортът е специфичен социален феномен, „една социална реалност, обособена като относително самостоятелна част от обществения живот“, „която присъства в живота на отделния човек, в живота на отделното общество, в живота на съвременната цивилизация“ (Tzonev, 1994).

Спортът е особена „магия“, която привлича интереса на милиони привърженици по света. Спортът се определя като един от основните социални институти в модерното общество на XXI век заедно със семейството, образованието, политиката, икономиката, религията, масмедията и културата.

Независимо от различията по отношение на мястото, социалната роля и функции на спорта в различните култури теоретичите в областта на спортната наука са единодушни по отношение на **особеното място и значимост на спорта като елемент на културата** на обществото и в този смисъл **важен фактор в процеса на социализация**.

Дори днес, в епохата на интернет комуникациите и информационната революция, силата, с която спортът владее мисълта и емоциите на милиони, не отслабва.

Съвременният спорт се отличава с огромен психологически заряд, което го прави особено привлекателен за младите хора. Това е и причината учени и практики да търсят социалния ефект от заниманията със спорт върху поведението, психиката и личността на младите хора, което го превръща в незаменимо средство с изразен развиващ ефект. Физическото възпитание и спортът са утвърдени в обществото форми за задоволяване на базови потребности на човека – от движение, постижение и развитие (Dimitrova & Yancheva, 2002). Спортът **равнопоставя** младите хора независимо от техния произход, създава у децата **усещане за принадлежност, справедливост и подкрепа**, изгражда **ценности и позитивни модели на поведение**. Чрез спорта детето получава изключителната възможност да овладява себе си, да усъвършенства способността си за **самоконтрол, саморегулация и саморазвитие**.

През последните години нараства интересът към изследване на *личностните особености като елемент от обяснителните модели на крайните поведенчески реакции*. Изследват се индивидуалните различия, социалната идентичност, криминалните нагласи (Costa & McCrae, 1992) във връзка с вербалната и физическата агресия. Търсенето на преживявания се раз-

глежда като една от личностните особености, свързана с потребността от по-силна стимулация от средата, която води към по-крайни и рискови форми на поведение (Kerr, 1988, 1994).

Обобщеният преглед на литературата ни дава основание да изведем следните основни фактори и предпоставки, стоящи в основата на агресивното поведение (фиг. 1):



Фигура 1. Фактори и механизми на агресивното поведение

Основните фактори и предпоставки на агресивното поведение могат да се обединят в три групи.

Социални – обществена, семейна и приятелска среда, изолация на младите хора от обществените процеси, специфични трудности при социалната интеграция, състояние на институциите, липса на интегриращи социални модели, толериране на негативни поведенчески образци, медиите и др.

Личностни/индивидуални – агресивни нагласи, търсене на усещания и преживявания, психопатни нагласи, импулсивност, слаб поведенчески контрол и липса на саморегулативни умения, липса на социална и личностна идентичност и др.

Контекстуални – поведение на групата, поведение на класа, приятели, „другите“, учителите, конкретната ситуация и др.

Разбира се, трябва да отбележим, че тези фактори не действат еднозначно. Съществени, за да се задействат съответните агресивни поведенчески модели, са **опосредстващите механизми**, които също могат да бъдат **социални** (конкретни условия и стимулация на средата, поведение на околни-

те, групови норми) и *личностни* (поведенчески контрол, саморегулативни механизми).

Комплексното действие на тези механизми води до определен поведенчески отговор, който намира израз в съответно актуално поведение.

Обобщените резултати от теоретичния анализ, наблюденията от практиката и данни от изследвания доказват, че **агресивното поведение е сложен и многофакторно обусловен феномен**. В този смисъл, овладяването на агресията и насилието сред децата и осигуряването на сигурността в училище (на учениците, учителите и др.) изисква **комплексен подход, основан на сериозни проучвания**, по отношение на факторите, механизмите и движещите сили, стоящи в основата му. Често очакваме от детето да коригира поведението си, но не му показваме как. Наказваме, осъждаме, но не даваме положителния модел, не създаваме среда за полезно развитие и диалог.

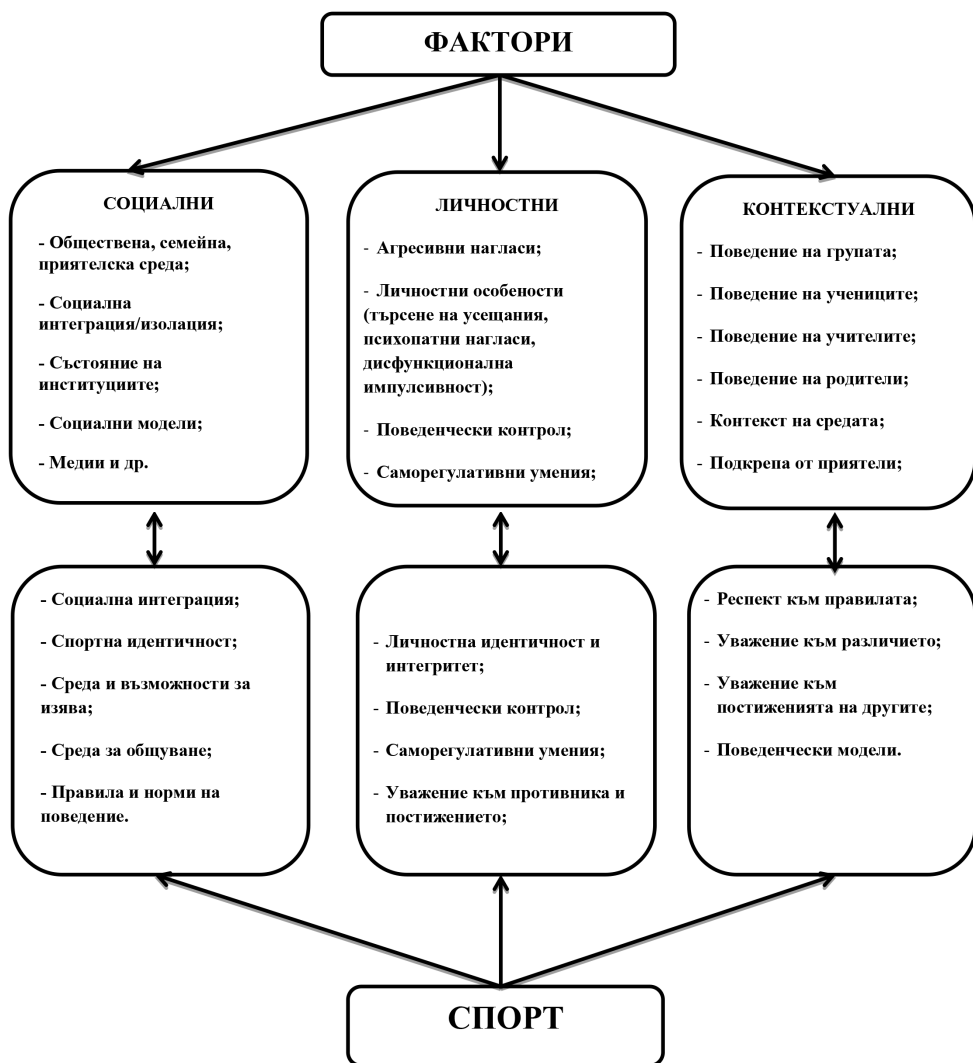
Значителни възможности за това са заложили в самата същност на **спорта**. Както вече посочихме, можем да обособим три групи фактори на агресивно поведение – социални, личностни, контекстуални (фиг. 1). Според нас **спортът има специфични медиаторни функции** и сам по себе си в значителна степен може да се разглежда като фактор за превенция на агресивното поведение на децата, а по този начин и като фактор на сигурността в училище (фиг. 2).

Защо спортът?

Социалните функции на спорта са категорично доказани в редица работки. Спортът е един от най-силните фактори за **социална интеграция и идентичност**. Той създава **среда за полезно общуване и изява по регламентиран в съответствие с установените правила и норми начин**, т.е. той създава предпоставки за овладяване и превенция на социалните фактори за агресивно поведение, а по този начин и за сигурността в училище.

По категоричен начин е доказана **ролята на спорта за развитие на личността**. Спортът създава предпоставки за изграждане на личностна идентичност и интегритет. Подпомага изграждането на саморегулативни умения и поведенчески контрол. Един от най-значимите ефекти на спорта е организираността и дисциплината. От съществена значимост е фактът, че спортът формира уважение към противника и постижението, а това е в основата на развитие на социалните умения.

Една от най-важните функции на спорта е създаване на **респект към правилата** и тяхното спазване, уважение към различието, уважение към противника и неговите постижения. Спортът е изграден върху **културната норма за честна игра** и това е една от най-големите му ценности. В този смисъл той не само не включва агресия, стремеж за нарушаване на прави-



Фигура 2. Възможности на спорта за превенция на агресията и насилието

лата или асоциално поведение, а напротив – всяко нарушение на състезателните правила се санкционира от съдиите.

Трябва специално да отбележим *моралната отговорност на спортистите, вече завоювали световни върхови постижения*. Хората превръщат своите любимци в обект за подражание и пример на съвършенство и трудно приемат проявите на слабост или негативни изяви от тяхна страна. В този

смисъл, те имат изключително важно значение за превенция на асоциалното поведение при младите хора.

Специализираният анализ на спорта дава възможност да се разглежда спортът и като „поведенческа терапия“ (Dimitrova & Yancheva, 2002). Спортната дейност, като строго нормирана и регламентирана активност, може да окаже психически регулиращ, коригиращ и превантивен ефект, който се изразява в следното:

- обогатява поведенческия репертоар на детето;
- укрепва адаптивното поведение в условията на усилие;
- потиска неадекватното поведение;
- развива способността за адекватна саморегулация;
- създава предпоставки за преодоляване на тревожните реакции;
- развива способността за позитивно самоусъвършенстване;
- създава условия за справяне със стреса и регулиране на негативните преживявания;
- спомага за емоционалното обогатяване;
- подобрява познанието за себе си и собствените възможности за позитивна изява;
- подпомага развитието на личността.

Обобщавайки изложеното, можем да предложим следните мерки за превенция на агресията и насилието в училище.

Образователни:

- Включване в учебните програми на теми, свързани с насилието, агресията, хулиганството, расизма, ксенофобията, възможностите на спорта за тяхната превенция и произтичащите от това отговорности за педагозите, в частност спортните педагози, директорите и учениците.
- Обучителни семинари за рискови социални групи.
- Осигуряване на актуални знания, свързани с рисковете за сигурността.
- Организиране на различни научни форуми, осигуряващи възможност за обществен диалог между институциите, отговорни за сигурността (на всички нива, включително личностно) в училище.

Организационни:

- Осигуряване на необходимите условия за адекватна превенция и справяне с проявите на насилие и агресия в училище.
- Осигуряване на условия за организирани занимания със спорт (извън часовете по физическо възпитание и спорт) в училище.

В заключение, осигуряването на сигурността в училище и агресивните поведенчески изяви изисква **комплексен подход, основан на сериозни проучвания и актуални експериментални данни** по отношение на факторите, механизмите и движещите сили на това поведение, както и обединяване и координиране на усилията на институциите, отговорни за това.

REFERENCES / ЛИТЕРАТУРА

- Velichkov, A. & Radoslavova, M. (2005). *Metodi za psihodiagnostika*. Sofia: PANDORA PRIM. [Величков, А. & Радославова, М. (2005). *Методи за психодиагностика*. София: ПАНДОРА ПРИМ.]
- Velichkov, A. & Vasileva, S. (1997). Potrebnost ot sigurnost: Teoretichen model za izsledvane na edna fundamentalna choveshka motivatsiya. *Balgarsko spisanie po psihologia*, kn. 2. [Величков, А. & Василева, С. (1997). Потребност от сигурност: Теоретичен модел за изследване на една фундаментална човешка мотивация. *Българско списание по психология*, кн. 2.]
- Dimitrova, Sv., & Yancheva, T. (2002). Psihologicheski orientiri v izbora na sportni zanimaniya s detsa – pravonarushiteli. Sastoyanie na aktsentuatsiite na lichnostta u nepalnoletnite pravonarushiteli. V: *sbornik "Detskata prestapnost – upravlyaem risk"*. Sofia. str. 16 – 42. [Димитрова, Св., & Янчева, Т. (2002). Психологически ориентири в избора на спортни занимания с деца – правонарушители. Състояние на акцентуациите на личността у непълнолетните правонарушители. В: *сборник „Детската престъпност – управляем риск“*. София. стр. 16 – 42.]
- Zhelev, I. (2001). Rezultati ot empirichno sotsiologicheskoto izsledvane po problemite na futbolnoto huliganstvo. Sofia: NCIOM. V: Konstantinov, E., Ivanov, Hr. & Stoilov, Z. (red.) *Protivodeystvie na futbolnoto huliganstvo*. Sofia: GoreksPres. [Желев, И. (2001). Резултати от емпирично социологическо изследване по проблемите на футболното хулиганство. София: НЦИОМ. В: Константинов, Е., Иванов, Хр. & Стоилов, З. (ред.) *Противодействие на футболното хулиганство*. София: ГорексПрес.]
- Popov, N. (1999). *Sport za horata – motivatsiya. Podbor*. Sofia: NSA. [Попов, Н. (1999). *Спорт за хората – мотивация. Подбор*. София: НСА.]
- Stamatov, R. (2008). *Detskata agresiya*. Plovdiv: Izdatelska kashta "Hermes". [Стаматов, Р. (2008). *Детската агресия*. Пловдив: Издателска къща „Хермес“.]
- Iancheva, T. (2014). Futbolnoto huliganstvo – sotsialno-psihologicheski aspekti, *Sport & nauka, Izvanreden broj 5*. str. 40 – 47. [Янчева, Т. (2014). Футболното хулиганство – социално-психологически аспекти, *Спорт & наука, Извънреден брой 5*. стр. 40 2 47.]
- Iancheva, T. (2016). Sport i sigurnost – lichnostni, sotsialno psihologicheski i obrazovatelni aspekti. *Sport i sigurnost*. Sofia. str. 9 – 16. [Янчева, Т. (2016). Спорт и сигурност – личностни, социално психологически и образователни аспекти. *Спорт и сигурност*. София. стр. 9 – 16.]

Kerr, J. *High Arousal in Football Hooliganism*. In: Apter, M., Kerr, J. & Cowles, M. (Eds). (1988). *Progress in Reversal Theory*. Amsterdam: Elsevier.

Kerr, J. (1994). *Understanding Soccer Hooliganism*. Buckingham: Open University Press.

SPORTS AS FACTOR FOR PREVENTION OF AGGRESSION AND VIOLENCE IN SCHOOL

Abstract. The article examines the trend of an increase in violence among young people. The text focuses on the need for implementing complex scientific approach towards violations of social norms as well as towards the problem of security in school. The factors determining the behavior of different groups of young people and the mechanisms underlying this behavior are being analyzed.

✉ **Prof. Tatiana Iancheva, DSc.**

National Sports Academy "Vassil Levski"

Sofia, Bulgaria

E-mail: tiancheva@prosport-bg.net